

**PEHLEVİCE (ORTA FARŞÇA) BİR TARİHİ COĞRAFYA
METNİ:ŞAHRESTĀNĪHĀ Ī ĒRĀNŞAHR**

ÖZET

Ulaş Töre SIVRİOĞLU*

Şahrestānīhā ī Ērānšahr, 8. asır sonu veya 9. asır başlarında tamamlanmış önemli bir Pehlevice (Orta Farsça) tarihî coğrafya metnidir. Metin, Ērānšahr kentlerinin bir listesini vermekte ve bu kentlerin tarihsel gelişimlerini açıklamaktadır. Ērānšahr coğrafyası Orta Asya, Arap Yarımadası, Mısır ve Suriye gibi ülkeleri de kapsamaktadır. Bu nedenle Şahrestānīhā ī Ērānšahr sadece İran tarihi hakkında değil Türk, Arap ve Yunan-Roma tarihi hakkında da bilgiler vermektedir. Şahrestānīhā ī Ērānšahr hakkındaki bu makale, birinci elden tarihî bir kaynağı Geç Antik Çağ ve Erken İslâm tarihi ile ilgilenen araştırmacılara tanıtmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şahrestānīhā ī Ērānšahr, İran, Pehlevice-Orta Farsça, Tarih, Coğrafya

*Balıkesir Üniversitesi

**A PAHLAVI (MIDDLE PERSIAN) TEXT ON HISTORICAL GEOGRAPHY:
ŠAHRESTĀNĪHĀ Ī ĒRĀNŠAHR**

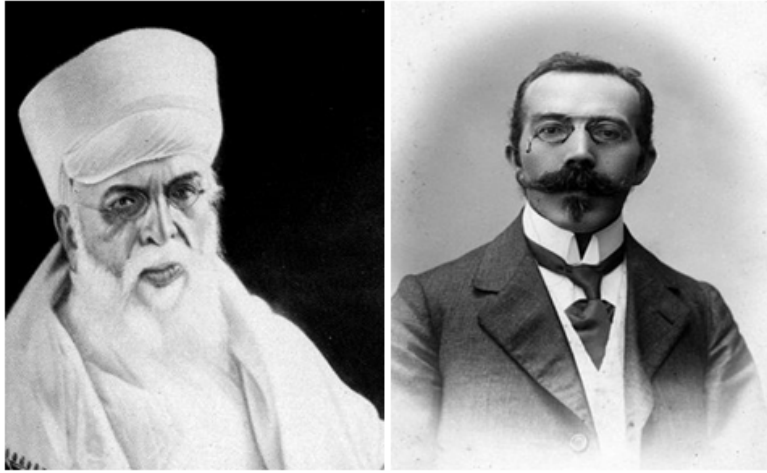
ABSTRAC

Šahrestānīhā ī Ērānšahr is a important Middle Persian (Pahlavi) historical geography text which was completed in the late eighth or early ninth centuries AD. The text gives a numbered list of the cities of Eranshahr and explains their history. The land of Eranshahr includes many countries such as Inner Asia, Arabian peninsula, Syria and Egypt. Therefore Šahrestānīhā ī Ērānšahr not only gives information on history of Iran but also history of Turks, Arabs and Greek-Romans. This article about of Šahrestānīhā ī Ērānšahr aims to introduce a source of first-hand historical to investigatives interested in Late Antique Age and history of Early Islamic.

Key Words: Šahrestānīhā ī Ērānšahr, Persia, Middle Persian-Pahlavi, History, Geography

GİRİŞ

Šahrestānīhā ī Ērānšahr (kısaca ŠĒ), İran ülkesi ve çevresindeki kentlerin ne zaman ve kimler tarafından kurulduğunu açıklayan, günümüze ulaşmayı başarmış en kapsamlı Orta Farsça (Pehlevice) tarihî-coğrafya metnidir. ŠĒ'nin bugünkü İran sınırları içinde hiçbir nüshasına rastlanılmamıştır. Eldeki el yazması, 14. Asırda İran'ı terk ederek Hindistan'a yerleşen Zerdüşt rahibi Mihriban Keyhüsrev'in yanında getirdiği 163 folyoluk koleksiyon içinde yer alan bir versiyona¹ dayanmaktadır. *MK (Mehrabān Kay-Khosrow) Kodeksi* olarak tanınan koleksiyon içinde *Āyādgār ī Zarērān*, *Husraw ud Rēdag* gibi diğer bazı eserlerin yanı sıra *Šahrestānīhā ī Ērānšahr* (fol. 19b.1.5-fol. 26a, 1.6) metni de bulunmaktadır. Tüm bu eserler Hindistan'daki Parsî topluluğun rahiplerinden Dēn-Panāh tarafından kopyalanmış ve saklanmıştır. Nitekim Pehlevice metinler üzerine bilimsel incelemelerin başlamasıyla Parsî topluluğunun ünlü bilim insanlarından Jamasp Asana, MK kodeksini 1913'te iki cilt olarak Bombay'da yayınlamıştır.²

Solda ŠĒ'ı orijinal Pehlevice olarak ilk yayını yapan Jamasp Asana, Karanjia and Stausberg, E.I. Vol. XIV, Fasc. 5, pp. 457, sağda ŠĒ'ı İngilizceye çeviren J. Markwart

ŠĒ, 1897'de E. Blochet tarafından Fransızcaya, 1899'da J.J. Modi tarafından Gujrati ve İngilizceye çevrilmiştir. 1931'de J. Markwart eseri yorumlarını da katarak yeniden İngilizceye çevirmiştir.³ Bu tercüme uzun yıllar boyunca İngilizce konuşulan coğrafyada ŠĒ

¹ J. J. Modi'nin 1898'de yayınladığı farklı bir versiyonun el yazması bugün kayıp durumdadır.

² Jamasp-Asana, J.M. The Pahlavi Texts, Containing in the Codex MK Copied in 1322, A.C. by the Scribe Mehr-Āwān Kaī-Khūsru Vol I-II, Bombay 1913.

³ J. Markwart, A Catalogue of the Provincial Capitals of Ērānšahr, Pahlavi Text, Version and Commentary, ed. G. Messina pontificio Istituto Biblico, 1931

üzerine yapılmış en iyi çalışma olarak kabul görmüştür.⁴ S. H. Nyberg de *A Manual of Pahlavi* başlıklı Pehlevice sözlüğünde ŠĒ hakkında önemli notlar yazmıştır. ŠĒ, S. Hedāyat tarafından 1966'da modern Farsçaya çevrilmiş, A. Taffazoli tarafından 1990'da yeni bir Farsça çevirisi yapılmıştır. S. Y. Kasumova tarafından 1994'te Rusçaya çevrilmiştir. ŠĒ, son olarak Touraj Daryae tarafından kapsamlı not ve açıklamalarla birlikte Pehlevice-İngilizce ve Farsça olarak yayımlanmıştır.

Šahrestānīhā ī Ērānšahr'ın Tarihlendirilmesi ve Kavramsal Çerçevesi

Šahrestānīhā ī Ērānšahr'ın elimizdeki versiyonu, Abbasîler devrinde tahminen (8. asır sonu veya 9. asır başında kaleme alınmıştır. Eserin son fragmanında (frag. 60) Abbasi Halifesi Mansur'un (754-775) Bağdat'ı kurmasından bahsedilmekte ve bundan daha sonraki bir olaya gönderme yapılmamaktadır. Eserin İslâmî asırlarda yazıldığına dair başka kanıtlar da bulunmaktadır. Örneğin fragman 33'te *Yesrib* yerine *Medine* ismi kullanılmıştır. Yine aynı fragmanda Halife Ömer (634-644) devrinde kurulmuş olan Kûfe kenti anılmaktadır.

İslâmî asırlarda yazıldığı kesin olmakla birlikte ŠĒ'nin daha eski bir metne dayandığı tahmin edilmektedir. Bundahišn adlı Zerdüşti derlemede Kawād I (488-531) emriyle, İran coğrafyasındaki kentlerin ve ülkelerin sayıldığı *Ayādgār ī Šahrīhā* (Şehirlerin Hatıraları) adlı bir kitap yazıldığından bahsedilmektedir. ŠĒ'nin ilk hâlinin Kawād I devrinde yazılan bu ilk eser olma olasılığı bulunmaktadır.⁵ Buna karşın asıl kaynakların ne kadar eskiye uzandığı ise tartışmalı bir konudur. Mitolojik krallar bir yana bırakılırsa ŠĒ'de adı geçen en eski tarihsel kişilikler, Pers Şahı Dara III (MÖ 336-330) ve Büyük İskender' (MÖ 336-323) dir. (frag.5, 12,42).

Her ne kadar Aelius Herodianus (MS II. Asır) gibi Yunan-Roma yazarları aksini iddia etmişlerse de⁶ Sāsānilerin eski Pers sınırları hakkında ayrıntılı bilgilerinin olmadığı düşünülmektedir. Örneğin ŠĒ yazarlarının Medler ve Persler döneminin önemli kentleri olan Susa, Hemedan, İstahr gibi yerleşimler hakkında bilgi verdikleri fragmanlardan (frag.26,41,47) kentlerin kurulma sürecini Parthlara ve Sāsānilere bağladıkları için bu şehirlerin gerçek tarihi hakkında hemen hiçbir şey bilmedikleri; anlaşılmaktadır. Bu nedenle ilk bakışta Pers geleneğini yansıtır gibi görünen bazı fragmanların aslında daha geç tarihleri işaret ettiği düşünülmektedir. Örneğin fragman 33'te Afrika (*frīgā*) yani Mısır-Libya çevresi İran ülkesi sınırları içinde gösterilmektedir. Bu metnin Mısır'ın Pers eyaleti olduğu MÖ 6-4. asırlara değil, II. Hüsrev-i Perviz'in (591-628) dönemindeki Sāsāni hâkimiyeti devrine (619-628 yılları arasında) gönderme yaptığı düşünülmektedir. Nitekim aynı fragmanda yine İran sınırları içinde gösterilen Yemen (*yaman*) ve Medine (*madinag*) hiçbir zaman Perslerin denetimine girmemiştir. Buna karşın Taberî'ye göre Şâpūr II (309-379) Bahreyn ve Medine'ye seferler düzenlemiştir.⁷ Yemen bölgesi Hüsrev I Anuşirvan (531-579) zamanında Sāsānilerin kontrolüne geçmiş, İbn Hurdazbih'in (öl.912) iddiasına göre de Yesrib (Medine)

⁴ Buna karşın T.Daryae, Markwart'ın çalışmasında J.Modi'den yararlanmadığını, bu nedenle Markwart'ın çeviri-yorumunun eksiklikler ve zorluklar içerdiğini belirtmektedir. Touraj Daryae, *Šahrestānīhā ī Ērānšahr, A Middle Persian Text On Late Antique Geography, Epic, And History : With English And Persian Translations And Commentary*, Mazda Publishers, 2002, s.11-12.

⁵ T. Daryae, "Šahrestānīhā ī Ērānšahr" *Encyclopædia Iranica*, Online Edition, April 7, 2008.

⁶ Herodianus'a göre, Sāsānilerin kurucusu Ardāxšīr I'in Romalılara elçiler göndererek Anadolu, Suriye, Mısır gibi Kuraş/Kyros'un eski topraklarını geri istediğini iddia etmiştir. VI, 2. 2. M. Dodgeon-S.N. Lieu, *The Roman Eastern Frontiers and the Persian Wars, A Documentary History*, Routledge, London and New York, 2003, s.16.

⁷ Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, MEB Cilt III, İstanbul 1991, s.993

kenti Sāsānilerin Arap yarım adasından aldıkları vergilerin toplandığı merkezlerden biri haline gelmiştir.⁸ Bu durumda İran hafızasındaki Arap Yarımadasının, İranlılar tarafından kontrol edildiğine dair anıların Persler devrinde değil Sāsāniler zamanında oluşması ihtimalinin daha güçlü olduğu söylenebilir.

Şahrestānīhā ī Ērānšahr'ın Kavramsal Çerçevesi

ŞĒ, İslâmî literatürü andırır bir şekilde “Bağışlayan ve esirgeyen Tanrı'nın adıyla” (*pad nām ī dādār⁹ ī weh abzōnīg*) cümlesiyle başlamaktadır. İlk bakışta ŞĒ yazarlarının genel olarak İslâmî kültür çevresinin etkisinde kalarak bu formülasyonu kullandıkları düşünülebilir. Ancak *Āyādgār ī Zarērān, Kārnamag ī Ardaxšīr ī Pābagān, Bundahišn* diğer birçok Pehlevice eser de benzer şekilde “Tanrının adıyla” (*pad nām ī dādār*) ifadesi ile başlamaktadır. Üstelik 4. asırdan kalma Sāsānilere ait Meşkinīšahr yazıtında bu ifade Tanrıların adıyla (*pad nām ī yazdān¹⁰*) olarak karşımıza çıkar. Bu nedenle T. Daryae, Müslümanlar tarafından kullanılan *bismillah*'ın Zerdüştilerden alınmış olabileceğini savunmuştur.¹¹ Ancak, Samî toplumlar ile İranlılar arasındaki İslâm'dan asırlar öncesine dayanan kültür ve sözcük alışverişi düşünüldüğünde bu tür dinsel formülleri hangi halkın diğerinden aldığı belirlemenin oldukça zor olacağı muhakkaktır. Örneğin Assurca bir kelime olan *din, daēnā* olarak Avesta'da da karşımıza çıkmaktadır.¹² Tersinden bir örnek vermek gerekirse, Kuran'da da adı geçen *Hārūt* ile *Mārūt* adlı meleklerin Avesta'da anılan *Haurvatāt* ve *Amərətāt* adlı yazatalarla müşterekliği dikkat çekicidir.¹³

Dinî formülasyonun ardından ŞĒ'de İran ülkesindeki şehirlerin kuruluş hikâyelerine geçilmektedir. Burada bizim *şehir* olarak çevirmeyi tercih ettiğimiz *šahrestān* (çoğulu: *šahrestānīhā*) sadece bir kenti değil, merkezinde bir kentin yer aldığı belirli bir idari bölgeyi (*province*) tanımlamaktadır. *Šahrestān*, sözcüğünün kökeninin Persçe *χšaθrastāna¹⁴* (iktidar/güç yeri) olduğu sanılmaktadır.¹⁵ Netice olarak Farsçada *šah* ve *şehir* sözcüğünün aynı kökten gelmesi *šahrestān* sözcüğünün hem bir yerleşim yerini hem de idari bir alanı yansıttığını göstermektedir. *Ērānšahr* sözcüğüyle kastedilen ise İranlıların idaresinde (*aryanem χšaθra*) olan topraklardır. *Ērān* sözcüğün kökeni Sanskrit ve Persçede kullanılan

⁸İbn Hurdazbih, Yollar ve Ülkeler Kitabı, Kitabevi Yayınları, 2008, s.113. C. E. Bosworth, Iran and the Arabs Before Islam, The Cambridge History of Iran Volume 3(1) Cambridge-Newyork- Melbourne, Cambridge University Press, 2000, 598-602,

⁹ Hint-İran dillerinde √-dā (yaratmak) fiilinden türemiş yaratıcı anlamına gelen sözcük. Sanskrit dhāt, Avesta daōvah veya datar. Bu çalışmada bahsi geçen Avestik kelimeler için “Kavalji Edalji Kanga, English-Avesta Dictionary, Bejamji Ardeshir Dastoor Prize Essay, Bombay, 1909” künyeli eser kullanılmıştır.

¹⁰ √-yaz-tapmak, hürmet etmek, saygı göstermek fiilinden türeyen Avesta'da Yazata olarak karşımıza çıkan sözcüğün çoğul hali. Yazata'nın Ortaçağ'daki formu olan Yazd, Tanrı anlamında kullanılmış, İlk dönem İslâm paralarında Allah ve Yazd isimleri aynı anlama gelecek şekilde yer almıştır.. Hatta Yazd'ın çoğulu olan Yazdan çoğulluk anlamını yitirerek İslâm dünyasında Allah'ı tanımlayan kelimelerden biri olmuştur. Hz. Ali'ye şīr –ī Yezdan (Allah'ın aslanı) denilmiştir. Bkz. Daryae, age, s.26

¹¹ Daryae, age, s.26

¹²Zerdüş'tün Gāthālarından Yasna 50/6'da din kelimesi için rāzēng kullanılmışken; diğer metinlerde (Ör. Yasna 2/13, 3/15) Samî kökenli daēnā sözcüğü karşımıza çıkmaktadır.

¹³Nimet Yıldırım, Fars Mitolojisi Sözlüğü, Kabcacı Yayınları, İstanbul, 2008, s.356-358

¹⁴ √-χši (yönetmek/idare etmek) fiili ve yer/bölge anlamına gelen stana isminden.

¹⁵ Daryae, age, s26-27

Aryan terimine kadar geriye gitmektedir.¹⁶ Sözcüğün değişmiş versiyonu olan *Ērān*, Sāsāniler devrinde ilk olarak Ardāxšīr I'in (224-240) *Nakš-i Rüstem* yazıtında karşımıza çıkar.¹⁷ Bu yazıtta Ardāxšīr I kendini İranlıların tek hâkimi olarak ilan etmektedir. (*Ardasīr šāhān šāh ērān*). Ardāxšīr I'in oğlu Şāpūr I (240-270) ise kendisini hem İranlıların hem de İranlı olmayanların (*šāhān šāh ērānud anērān*) hükümdarı olarak göstermektedir. Şāpūr I'in -üç dilli- *Kābe-yi-i Zerdüšt* yazıtında *Ērānšahr* sözüğü *krallık* anlamında kullanılmıştır.¹⁸ Şāpūr, kendisini İranlı olmayanların da hükümdarı olarak kabul ettiğine göre *Ērānšahr* tanımının sadece İranlıların (Aryanların) yaşadıkları yerleri değil; İranlıların hâkim oldukları toprakların tamamını ifade ettiği anlaşılmaktadır. Aksi halde Mısır, Yemen gibi ülkelerin de *Ērānšahr* kapsamına alınmasını açıklamak mümkün değildir. Nitekim asırlar sonra bile Ebu Mansurî (öl.961) ve İbn Rusta (10. Asır) gibi Müslüman İranlı yazarlar Mısır'dan Orta Asya'ya kadar uzanan tüm toprakları İran ülkesi içinde kabul etmeye devam etmişlerdir.¹⁹

Šahrestānīhā ī Ērānšahr'ın İçeriği

ŠĒ'de ülkeler ve kentler, Avesta'nın Vendidad bölümüne benzer şekilde doğudan başlanılıp batıya doğru sayılmaktadır. Vendidad'da (Vd. 1/3) Ahura Mazda'nın yarattığı ilk ülke Afganistan civarında olduğu tahmin edilen²⁰ *Airyana Vaeja*'dır. Ahura Mazda'nın yarattığı ikinci ülke *Sughda* (Sogdiana), üçüncü ülke *Mouru* (Merv), dördüncü ülke *Baxdi* (Belh) beşinci ülke *Nisā* altıncı ülke ise *Haroyu* (Herat) dur. (Vendidad. 1/4-10). Ahura Mazda'nın belli bir sırayla yarattığı bu ülkeleri Aryanların göç yolları üzerinde adım adım yerleştikleri memleketlerin mitsel yansıması olarak da düşünebiliriz. Nitekim aynı formül ŠĒ içinde geçerlidir. Ülkelerin sayılmasına doğudaki Sogdiana-Semerkand'dan başlanmış ve ilk yedi fragman Sogdiana-Semerkand bölgesine ayrılmıştır. Ardından Belh (frag. 8-9), Harezmi (frag.10), Merv ve Herat (frag.11-12) şehirlerinin kuruluşu anlatılmıştır.

¹⁶ Aryan/Āri adı Sanskritçe'de soyluanlamına gelmektedir. Avesta'da bu halkın yaşadığı ülke Aryana Vaejah olarak anılır. Pers yazıtlarında isehükümdar Darius I (MÖ 522-486) kendisinin bir Aryan olduğunu ve Aryan ülkesine hükmettiğini gururla söylemektedir. Ben Dara! Vištaspā'nın oğlu, bir Pers, Aryan soyundan bir Aryan. (Ādam Dārayavahuš... Vištaspahyā putra... Pārsa... Āriya Āriya citra) H. C. Tolman, A Guide to the Old Persian Inscriptions, American Book Company, New York, 1893, s.79

¹⁷ D. N. Mac Kenzie, *Ērān, Ērānšahr*, E.I. Vol VIII, Fasc 5 p.534. Yazıtın Parthça olan kısmında ise eski fonetiğe uygun olarak *aryān* sözcüğü kullanılmıştır.

¹⁸ Ben bu krallığın hükümdarıyım. Pehlevice: an ērānšahr xwadāy hēm. Mac Kenzie, agm, s.534.

¹⁹ Daryae, s.7

²⁰ Herzfeld, *Airyana Vaeja*'yı Ortaçağ'da Maveraünnehir olarak bilinen bölgeye yerleştirmiştir. Herzfeld, *Iran in the Ancient East*, Oxford University Press, London New York, 1941, s.190. G. Gnoli ve M. Witzel'e göre *Airyana Vaeja*, bu günkü Afganistan'dadır. W. Vogelsang, H. Humbach ise *Airyana Vaeja*'yı Orta Asya bölgesine Amu Derya'nın kaynaklarına yerleştirmişlerdir. Grenet ise *Airyana Vaeja*'yı Penc Derya (Tacikistan) civarına yerleştirmiştir. Frantz Grenet, *An Archaeologist's Approach to Avestan Geography, Birth of the Persian Empire*, Ed. V.S. Curtis, S. Stewart, I. B. Tauris, London-New York, 2005, s.29-51

Harita 1: Şahrestānīhā ī Ērānşahr da adı geçen belli başlı ülkeler.
Kaynak: Daryae, 2002

ŞĒ’de yaratılan ilk ülkenin Sogdiana olduğu doğrudan belirtilmemiştir. Buna karşın “yedi bölgeyeyarılmış Sogdiana”nın her bir bölgesine sahip olan Cem²¹, Dahhāk²², Ferîdûn²³, Manūcihr²⁴ gibi karakterlerin İran mitolojisinin ilk hanedanı -bazı yorumlara göre de ilk insan neslini- temsil eden Pişdadî²⁵ hükümdarları olmaları buradaki kentlerin diğerlerinden daha eski olarak kabul edildiğini göstermektedir.

Sogdiana’daki Semerkand şehrinin, İran’ın ikinci mitolojik hanedanı olan Keyanîler²⁶ tarafından kurulduğunun belirtilmesi de bu kanıyı güçlendirmektedir. Keyanî hanedanının

²¹ Avesta’da Yima, Pehlevicede Jam/Yam. Avesta’nın bazı kısımlarında (Yasna 9/1-14) ilk insan olarak geçer. Şehnâme’de ise Pişdadî hanedanının üçüncü hükümdarıdır. (Şeh.411-415) yedi yüzyıl hükümdarlık ettikten sonra Dahhak tarafından öldürülmüştür. (Şeh. 615-619).

²² Avesta’da Azi Dahāka, Pehlevicede Azdahāg. Avesta’da üçbaşı bir yılan/ejderha olarak tasvir edilen ve herhangi bir etnik kimlik taşımayan bu figür, Ortaçağ İran edebiyatında giderek bir Arap kralına dönüşmüştür. Firdevsi Şehnâmesi’nde her iki geleneği birleştirecek şekilde Dahhāk’ın torunu Mihrab için “Her ne kadar Arapların padişahı ise de ejderlerin soyundandır” demiştir. (Şeh. 3099). 1000 yıl hüküm süren Dahhāk, Feridun tarafından tahtından alınıp Demavend Dağına zincirlenmiştir. (Şeh. 1139).

²³ Avesta’da Ōraētaona, Pehlevicede Frēdōn. Şehname’deki adıyla Ferîdûn, Cemşid’in soyundan gelen bir prenster ve Dahhāk’ın iktidarına karşı hakkı olan hükümdarlığı almak için ayaklanır. Demirci Kawa / Gâve’nin de yardımıyla tahtını geri alır ve Dahhāk’ı Demavend Dağı’na sürgüne gönderir. Bu olay Mihregān / Mihricān bayramı olarak kutlanır. (Şeh. 1170)

²⁴ Avesta’da anılmaz. İrec’in oğlu ve Ferîdûn’un torunu. Pişdadî hanedanının yedinci hükümdarı. Yüz yirmi yıl hüküm sürmüş ve amcası Tūr’dan babasının intikamını almıştır. (Şeh. 2112)

²⁵ İran mitolojisindeki ilk insanları ve ilk hükümdarları temsil eden hanedan. Kelime olarak pēš (ön/önce/ilk) ve dād (yasa) ilk kanun koyucular veya yöneticiler olarak çevrilebilir. Farklı kaynaklarda Pişdadî hükümdarları değişebilmektedir. Ama genel olarak Keyûmers, Hüşeng, Tehmürs, Cemşid, Dahhāk, Ferîdûn, Menūcehr, Nevzer, Lohrâsp, Goştâsp gibi hükümdarlar Pişdadîler içinde kabul edilmişlerdir. Yıldırım, age, s.571

²⁶ Avesta’da kavi, Pehlevicede key (kral/hükümdar) kelimesinden türemiş hanedan adı. Keyanîler, Pişdadîlerden sonra yönetime gelen ikinci mitolojik İran hanedanıdır. Bazı araştırmacılar Keyânîlerin Akhemeniş (Pers)

üçüncü şahı olan Key Hüsrev Semerkand'da doğmuş ve burada Mazdaistlerin en eski kutsal ateşlerinden birini Bahrām ateşini (*ātaxš wahrām*) tutuşturmuştur. (frag.3). Yine Zerdüşt'ün inancını kabul eden kral Vištāspa²⁷ bu bölgede hüküm sürmüştür. Yunan-Roma yazarları Vištāspa'nın Sogdiana'nın komşusu olan *Baktria*'nin kralı olduğunu söylemişlerdir.²⁸ Nitekim fragman 8'de Nawāzang şehrinin, ışıltılı Belh'te (*Baktria*) Vištāspa'nın oğlu Spandyād²⁹ tarafından inşa edildiği belirtilmektedir.

Spandyād veya daha tanınan ismiyle İsfendiyar'ın, ŞĒ'de Türk hakanları olduğu anlaşılan hükümdarlara karşı mücadele ettiği de görülmektedir. (frag. 9). İsfendiyar, İran-Türan sınırına mızrağını saplayarak meydan okumuş ve mızrağın saplandığı hattın geçilmemesi konusunda düşmanlarını uyarmıştır.³⁰ Burada adı anılan Yabgu Kağan (Yabbu Xāgān), Sinjēbīk Xāgān, Çöl Kağan (Çöl Xāgān), Büyük Kağan (Wuzurg Xāgān) gibi kişilikler Göktürk hakanlarını anımsatmaktadırlar. Markwart, Sinjēbīk Xāgān'ın, İstemi Kağan (552-576) olabileceğini savunmuştur.³¹ İstemi Kağan, Sāsāni şahlarından Hüsrev I Anuşirvān'ın (531-579) çağdaşydı ve gerçek ünvanı da *Yabgu*'ydu. Eğer bu teori doğruysa Büyük Kağan da Türk ülkesinin doğusunda başkent Ötüken'de hüküm süren en büyük hakan olan Bumin (551-552) ve Mukan (553-572) Kağanlar kastediliyor olabilir. Burada geçen isimler ve olaylar 6. asırda Göktürkler ile Sāsāniler arasında bozulan ittifak sonucu İpek Yolu için verilen mücadeleyi hatırlatmaktadır.³² Çöl Kağan'ın, Çince kaynaklarda *Ch'u-lo* olarak geçen ve ünlü Hormizd IV'ün (579-590) generali Bahrām Čōbīn tarafından öldürülen Çor Kağan (587-588) olduğu savunulmuştur.³³ Bu teori ŞĒ'nin yazıldığı tahmin edilen dönemle uyumludur ve ŞĒ yazarlarının daha eski olayları anlatırken kendi çağlarının terimlerini kullandıklarını gösterir. Diğer bir deyişle Göktürk- Sāsāni mücadelesi ŞĒ'de karşımıza İsfendiyar'ın mitolojik kavgasıyla iç içe geçmiştir.

İsfendiyar'ın uyardığı düşmanları arasında Hunların (*Xiyōn*) hükümdarları *Gohram*, *Tuzāb* ve *Arzāsp*' in adları da anılmaktadır. (frag. 9). *Xiyōn* sözcüğü açıkça Avesta'da İranlıların düşmanı olan *hiiona* -Çinlilerin verdiği isimle *Hiung-nu*, Hint kaynaklarında *Huna*-kavmini çağrıştırmaktadır. Ancak burada adı geçen *Xiyōn* krallarının adlarının Türkçe değil Farsça olduğu görülmektedir. Hun teriminin belirli bir ulusu mu tanımladığı yoksa İskitlerde olduğu gibi sadece göçebeleri niteleyen sosyolojik bir tanım mı olduğu da net değildir. *Hun* olarak anılan bütün kavimlerin aynı dili konuşmadıkları, bunların bazılarının Türkî bazılarının

---

hükümdarlarının mitsel versiyonları olduğunu savunmuşlarsa da bu görüş yeterince destek görmemektedir. Yıldırım, age,s.463-464.

²⁷ Farsça Goštāsp. Bundahišn adlı Mazdaist derlemeye göre Zerdüşt, Avesta'yı İskender'den 258 yıl önce Kral Vištāspa'ya sunmuştur. Bundahišn (Great) XXXVI-9.

²⁸ Ammianus Marcellinus, Book, XXIII.6.32.

²⁹ Avesta'da Spanto-datā, Farsça İsfendiyar. Zerdüşt dininin yayılması için mücadele etmiş ancak babasının kıskançlığı nedeniyle canından olmuştur. Bkz. Yıldırım, age, s.425

³⁰ Benzer hikâyelerde İranlılar Türklerle aralarındaki sınırları attıkları okların düştüğü yerle belirlemektedirler. Bkz. Taberî, age,s.1172.

³¹ Daryae, age, s.36

³² Bu konu için bkz. Yılmaz Karadeniz, I. Hüsrev Dönemi'nde İpek Yolu Üzerinde Sasani-Göktürk Mücadelesi (531-579) Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research, Cilt: 4 Sayı: 16 Volume: 4 Issue: 16 Kış 2011.

³³ J. Harmatta- B.A. Litvinky, Tokharistan abd Gandhara under Western Türk Rule (650-750),History of Civilizations of Central Asia,Vol III, Ed. B.A. Litvinsky, Unesco Publishing, France, 1996, s.369.

ise İranî dillere sahip olduğu tezi de öteden beri savunulagelmektedir. Örneğin R. Frye, Hunların bir kolu olarak kabul edilen ve ŞĒ'nin yazıldığını tahmin ettiğimiz 4-5. asırlarda İran'ın doğusuna bir süre hâkim olmuş Kızıl Hunlar'ın (*Chinote*) gerçek Hunlarla bir ilişkisi olmadığını, düşmanlarını korkutmak için bu prestijli ismi kullandıklarını ileri sürmüştür.³⁴

Roma kaynaklarında *Chinote* Hint kaynaklarında ise *Huna* olarak anılan bu Kızıl Hunların sikkelerine bakıldığında da İranî bir dil kullandıkları görülmektedir.³⁵ 425-450 dolaylarında Kızıl Hunların güçleri zayıflamış ve Sāsāni şahları Hürmüz III (457-459) ile Pērōz/Fîrûz (459-484) döneminde toprakları yeniden İranlıların denetimine girmiştir.³⁶ Bu bakımdan İsfendiyar'ın mücadele ettiği hükümdarlardan bazılarının Türk hakanları bazılarının ise Kızıl Hunlar olarak tanınan İranî kabileler olduklarını söylemek mümkündür.

ŞĒ'de tarihselliği kesin olan şehir kurucuları, görece daha batıda yer alan kentler anlatılırken karşımıza çıkmaktadır. Bu da Vendidad'da olduğu gibi Batı İran'daki kentlerin Doğu İran'ın aksine daha genç kuşaklar tarafından kurulduğu düşüncesini desteklemektedir. Fragman 12'de Merv ve Herat şehirlerinin lanetli (*gizistag*) İskender (*Skandar*) tarafından kurulduğu belirtilmektedir. Mazdaist derlemelerinden biri olan Denkart'ta belirtildiğine göre İskender İran'ı işgal ettiği zaman bu tapınağı ateşe vermiş ve Avesta metinlerinin büyük kısmı yok olmuştur.³⁷ (Denkart Kitap III, Fragman 420). Bu nedenle İskender, Pehlevi literatüründe genellikle bu şekilde lanetlenmektedir. Fragman 11'de Küçük Merv olarak da bilinen Nehir kenarındaki Merv (Marv-rōd) şehrinin Yazdigerd'in Oğlu Bahrām (Gür) (420-438) tarafından kurulduğu belirtilmekte,, böylece ilk kez bir Sāsāni şahından bahsedilmektedir. Bundan itibaren aktarılan bilgiler genellikle tarihsel olarak da desteklenebilen gerçek kişilerle ilgili rivayetlerdir. Ancak bazı kentler anlatılırken (örneğin frag.35-38) yeniden mitoloji devreye girmektedir.

ŞĒ yazarlarının kentlerin kuruluşları ile ilgili aktarımlarında oldukça dikkat çekici bir özellik de tutundukları "Anti-Arap" tavidir. İranlılar dışındaki her ulusu, Romalıları, Turanlıları da lanetlemekle birlikte ŞĒ yazarları en azından bu ulusların kentler kurduklarını teyit etmekte; ancak Bağdad hariç Arapların hiçbir kent kurmadıklarını savunmaktadırlar. ŞĒ yazarlarına göre Mekke, Medine, Kufe, Hire, Himyer gibi Arap şehirleri Romalıları veya İranlılar tarafından kurulmuştur. (frag.25, 33,50 vd.) Burada açıkça bilinen en eski kentlerin kurulmasında Arapların hiçbir payı olmadığı vurgulanmak istenmiş gibidir. Firdevsi'nin *Şehnemesi*'nde Arapların kralı olarak kabul edilen (Şeh.538 vd) ve sürekli olarak lanetlenen Dahhāk'ın kurduğu kentler sayılırken de bu kentlerin *harem* veya *zindan* olarak kullanıldığı belirtilmektedir. (frag.49). ŞĒ yazarlarının bu yaklaşımlarının Araplara karşı, İranlıların bir tepkisi olup olmadığı konusunda ise kesin bir şey söyleyemiyoruz. Ancak ŞĒ'deki Arap imajı ile Şuubiye literatüründeki Arap imajı arasında belirgin bir paralellik bulunduğu görülmektedir.³⁸

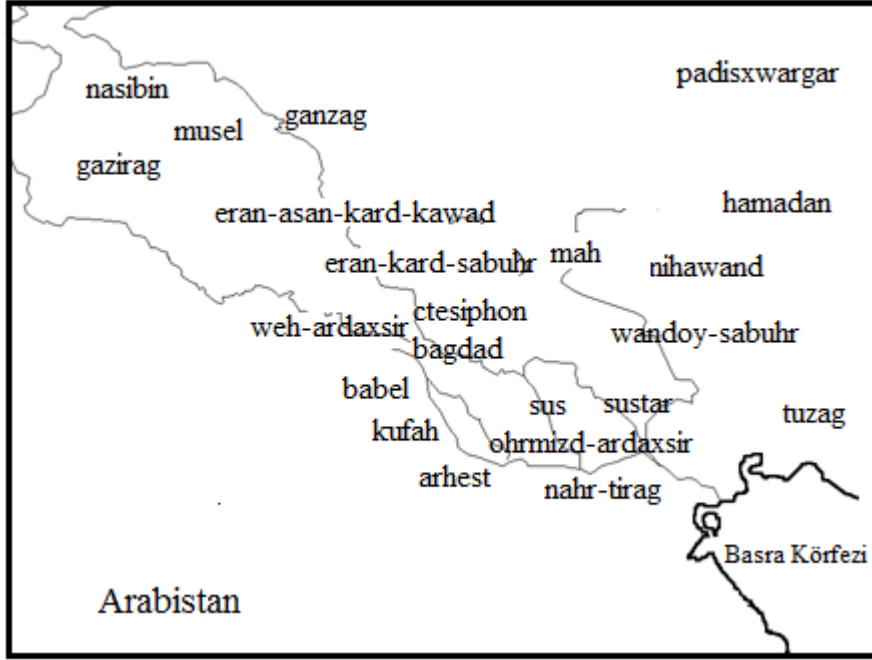
³⁴Richard Frye, Orta Asya Mirası, Çeviren: Füsün Tayanç, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2009, s.183.

³⁵ Örneğin sikkelerinin üzerinde "Kuşanların Büyük Kralı" (BagoKidara Vazurka Koşano Šao) yazdırmışlardır. Zeimal, E. V. "The Kidarite Kingdom in Central Asia", History of Civilizations of Central Asia Vol III, Ed. B.A. Litvinsky, Unesco Publishing, France, 1996, s.130

³⁶ Zeimal, agm.s.124-126

³⁷ Dēnkard, Translated by E. W. West, (from) Sacred Books of the East, Oxford University Press, 1897.

³⁸ Şuubiye akımının Arap tarihine yaklaşımının bir eleştirisi için bkz: Aziz Durî, İlk Dönem İslâm Tarihi-Bir Önsöz- Endülüs Yayınları, İstanbul,1991.

Harita 2: Şahrestānīhā ī Ērānšahr da adı geçen Mezopotamya kentleri ve bölgeleri Kaynak: Daryae 2002

Šahrestānīhā ī Ērānšahr: Tam Metin

Bağışlayan ve esirgeyen Tanrı'nın adıyla

Yaratıcı Ahura Mazda ve iyi bahtın gücü ve doğruluğu adına...

- 1- Ērānšahr ülkesinin kentleri farklı zamanlarda kurulmuşlardır, ne zaman ve hangi hükümdar zamanında kurulduğu ise bu hatıratla yazılıdır.
- 2- Doğu yönünde Semerkand şehrinin temelleri Kubād³⁹ oğlu Kāvus⁴⁰ tarafından atıldı. Kavus'un oğlu Siyāvūš⁴¹ tarafından tamamlandı.
- 3- Siyāvūš'un oğlu Key Hüsrev⁴² orada (Semerkand'da) doğdu ve orada Bahrām'ın⁴³ (Wahrām) mucizevi ateşini/ateş kültünü (ātaxš wahrām) o kurdu.⁴⁴
- 4- Sonra Zerdüşt (orada/Semerkand'ta) (hak/doğru) dini getirdi. (Zerdüşt'ün getirdiği) din, Kral Vištāspa'nın⁴⁵ emriyle 1200 *fragard* (bölüm) olarak kutsal mürekkeple altından tabletlere yazıldı ve ateş tapınağının hazinesinde saklandı.⁴⁶
- 5- Ve sonra lanetli İskender onları (tabletlere) yaktı ve denize fırlattı.⁴⁷

³⁹ Kubād veya Şehname'de bilindiği adıyla Keykubād, Keyanîler adıyla anılan İran'ın mitsel hanedanının ilk hükümdarıdır. (Şeh. 5301). Avesta'da Kavi Kavata adıyla geçmektedir. Bkz: Yıldırım, age, s.470-471.

⁴⁰ Kāvus veya Şehname'de bilindiği adıyla Keykāvus. (Şeh. 5539). Keykubād'ın oğlu- bazı kaynaklara göre torunu- ve Keyanîler adıyla anılan İran'ın mitsel hanedanının ikinci -bazı kaynaklara göre üçüncü- hükümdarıdır. Daryae, age, s.29, Yıldırım, age, s.468.

⁴¹ Siyāvūš, Keykāvus'un oğlu Keyanî prensi babasıyla arası açılınca Turan hükümdarı Efrasiyab'a sığınmış, ancak onun tarafından öldürülmüştür. Yıldırım, age, s.634.

⁴² Siyāvūš ile Efrasiyab'ın kızı Ferngîs'in oğlu. Keyanîlerin üçüncü veya dördüncü hükümdarı. Yaşamının sonuna doğru hayattan soğumuş ve tahtını tacını Lohrāsp'a bırakarak saraydan uzaklaşıp kaybolmuştur. Yıldırım, age, s.465-466

⁴³ Avesta'da Vərəθraϥna. Vərəθra (zafer) + aghna (öldürücü) kelimelerinden. Aynı tanrıya İndra adıyla Hindistan'da, Vahagn adıyla da Ermenistan'da tapınılmıştır. İran takviminde her ayın 20. günü ve Avesta'da Yaşt 14 (Warharan Yaşt) ona ayrılmıştır.

⁴⁴ Bu kültün ŠĒ'de iddia edildiği kadar eski olmadığı ve Sāsānilerle başladığı düşünülmektedir. Bkz. Daryae, age, s.31

⁴⁵ Keyanî hükümdarlarından Lohrāsp'ın oğlu ve halefi. Zerdüşt dinini kabul etmesiyle ünlüdür. Geleneksel anlatımlara göre Avesta, Ahura Mazda tarafından Zerdüşt'e MÖ 588 dolayında yazdırılmıştır. IX. asırda yazılmış olan Bundahišn adlı Mazdaist derlemeye göre Zerdüşt, Ahura Mazda'nın kendisine naklettiği Avesta'yı İskender'den 258 yıl önce Kral Vištāspa'ya sunmuştur. Bundahišn (Great) XXXVI-9.

⁴⁶ Aynı bilgiyi tekrar eden Birünî'ye göre ve İbnü'l-Esîr'e göre Avesta, on iki bin adet sığır derisi üzerine altın harflerle yazılmış ve bu koleksiyon İştah'daki Mecusî Tapınağı'nda saklanmıştır. Birünî, El-Āsāru'l-Bâkiye-Mâziden Kalanlar, Selenge, İstanbul, 2011, s.53, s.176, İbnü'l-Esîr, El Kâmil fi't-Tarih, Cilt I, Gümüş Basimevi, İstanbul, 1985. s.237,

⁴⁷ Mazdaist derlemelerinden biri olan Denkart'ta belirtildiğine göre İskender İran'ı işgal ettiği zaman bu tapınağı ateşe vermiş ve Avesta metinlerinin büyük kısmı yok olmuştur. Rivayete göre İskender'in yangından kurtulan bazı Avesta metinlerini Yunanistan'a götürmesinden asırlar sonra Parth Kralı Vologases I (MS 51-78) ve Sāsāni Devleti'nin kurucusu olan Ardaxšîr I (MS 226-241), Avesta'dan geriye kalan tüm parçaların toplanması emrini vermiştir. Denkart Kitap III, Fragman 420. Ayrıca bkz. Birünî, age, s.176

- 6- Sogdiana yedi ayrı bölgedir ve bu her yedi ayrı bölge de kendine ait bir hükümdar yetiştirmiştir. Bu bölgelerden biri Yam (Cem/Cemşid)'in, biri Dāhāg (Dehhāk)'ın, biri Frēdōn (Ferīdun)'un, biri Manūčīhr'in, biri Kāvūs ve Kay-Husraw (Key Hüsrev)'in', biri Lohrāsp'in⁴⁸, biri de Vištāspa'nındır.
- 7- Sonra Turanlı Efrasiyāb, her bir iblis için tapınaklar ve yuvalar inşa etti.
- 8- Nawāzang şehri, ışıltılı Belh'te Vištāspa'nın oğlu Spandyād (İsfendiyār) tarafından inşa edildi.⁴⁹
- 9- Ve sonra o (Spandyād) orada Bahrām'ın mucizevi ateşini (ateş tapınağını) kurdu ve oraya mızrağını sapladı ve Yabgu Kağan'a ve Sinjēbīk Kağan'a ve Çöl Kağan'a ve Büyük Kağan'a, Hunların (Xiyōn) hükümdarları Gohram, Tuzāb ve Arzāsp'a birer mesaj gönderdi: "Benim mızrağıma dikkat edin, her kim ki mızrağın saplandığı yere dikkat etmezse (bu sınırı geçerse) o İran'a saldırmış sayılır" (dedi).
- 10- Harezm şehri Yahudi oğullarından Narsēh⁵⁰ (narsēh ī yahūdagān) tarafından kuruldu.
- 11- Marv-rōd⁵¹ şehri Yezdigerd'in Oğlu Bahrām⁵² tarafından kuruldu.
- 12- Merv ve Herāt Romalı (Harē) lanetli İskender tarafından kuruldu.
- 13- Pōšāng⁵³ Şehri Ardāšīr oğlu Şāpūr⁵⁴ tarafından kuruldu.
- 14- Tūs şehri Nōdar oğlu Tūs⁵⁵ tarafından kuruldu ve o (Tūs) orayı 900 yıl boyunca yönetti. Tūs'tan sonra yönetime Zarēr, Zarēr'den sonra da Bastūr, Bastūr'dan sonra da Karzam geçti.

⁴⁸ Keyanî hükümdarlarından. Yaşlılığında tahtını oğlu Goštāsp (Vištāspa)'a bırakarak Belh'teki Nevbehār manastırına kapanmıştır. Yıldırım, age, s.490.

⁴⁹ Yunan-Roma kaynaklarına göre Vištāspa.

⁵⁰ Burada kastedilen kişinin Sāsāni şahlarından Bahrām Gūr'un kardeşi Narseh olduğu düşünülmektedir. ŞĒ'ye göre Bahrām Gūr ve Narseh'in anneleri Yahudiydi bkz. fragman 47.

⁵¹ Nehir kenarındaki Merv veya Küçük Merv, Merv'in 160 mil kuzeyinde yer almaktadır. İslâmî asırlarda daha ziyâde nehir kıyısındaki Merv olarak anılmıştır. Daryae, age, s.37

⁵² Bahrām V Gūr (420-438)

⁵³ Hudûdu'l-Âlem'e göre bu şehir (Büşnag) Horasan'da Herāt'a 10 fersah –yaklaşık 60 km- uzaklıktadır. Frye'ye göre bugünkü Herat'ın 36 km. batısında yer alan Zindajan kasabasıdır. Daryae, age, s.38.

⁵⁴ Sāsānilerin ikinci şahı Şāpūr I (240-270)

⁵⁵ Tūs, Nōdar'ın (Şahname'de Nevzer, Şeh.8028) oğlu ve Manūčīhr'in torunudur. Keykāvus, Keykubād ve Keyhüsrev'in sarayında komutanlık görevinde bulunan Tūs'a, Keyhüsrev tarafından Horasan eyaletinin yönetimi verilmiş, Tūs ve Keyhüsrev dağlık bölgelerde sisler içinde kaybolunca şehrin yönetimine Vištāspa'nın ağabeyi Zarēr, Zarēr'den sonra da oğlu Bastūr, Bastūr'dan sonra da Karzam geçmiştir. Zarēr ve döneminde yaşananlar

- 15- Nişābūr⁵⁶ şehri Ardāšīr oğlu Şāpūr tarafından kuruldu. Şāpūr (bu kentin) Turanlı Pahlīzang'ı öldürdüğü yerde kurulmasını emretti.
- 16- Qāyēn⁵⁷ şehri Vištāspa'nın babası Lohrāsp tarafından kuruldu.
- 17- Gurgan'daki⁵⁸ Dahestān⁵⁹ olarak isimlendirilen şehir Eşkanîlerden⁶⁰ Narseh⁶¹ tarafından kuruldu.
- 18- Beş kuleli⁶² Kūmīs⁶³ şehrini Dahhāk kendi haremi olarak inşa etti. Ki orası Parthların⁶⁴ ikāmetgāhıydı. (Bu ülke) Şāpūr oğlu Yezdigerd'in⁶⁵ saltanatı devrinde Çöl (Kağan)'ın istilasını esnasında Gruznian sınırlarına kadar (ki topraklar Parthlara) verildi.
- 19- Beş kent Kubad oğlu Husraw⁶⁶ tarafından kuruldu ve onlar; Husraw-šād, Husraw ī Mūst Ābād, Wisp-šād Husraw, Hū-bōy-Husraw, Šād-Farroḡ-Husraw olarak adlandırıldı.⁶⁷
- 20- O (Husraw) ayrıca bir bölgede, 180 *frasang*⁶⁸ uzunluğunda ve 25 şahî tuğla yüksekliğinde 180 kapısı olan bir sur inşa edilmesini emretti.
- 21- Batı taraflarında Ktesiphon⁶⁹ şehri Gew⁷⁰ oğlu, Warāz⁷¹ oğlu Tūs'un emriyle kuruldu.

Pehlevice başka bir metin olan Āyādgār ī Zarērān (Zarērlerin/Zarēroğullarının Hatıratı)'da da anlatılmaktadır. Buna karşın bazı İslâmî kaynaklarda Tūs şehrinin aslında Cemşid tarafından kurulduğu Tūs'un burayı onararak adını değiştirdiği yazılmıştır. Yıldırım, age, s.693

⁵⁶*Cesur Şāpūr* (Nēwšābuhr) anlamına gelmektedir. Taberî'ye göre Şāpūr II (309-379) tarafından kurulmuştur. Taberî, age, s.994.

⁵⁷Horasan'da olduğu tahmin edilen bir kent.

⁵⁸Gurgān, Avest. Vāhrkāna, Pers. Vrkāna, Yun. Hyrcania. *Kurt ülkesi* anlamına gelir.

⁵⁹Şehrin adı Arscacid/Eşkanî hanedanının kurucusu göçebe bir Parth kavmi olan Dahae'den gelmektedir. Daryae, age, s.39

⁶⁰Eşkaniler (Yunanca: Arscacid) Parth hanedanına (MÖ 247-MS 224) İranlılar tarafından verilen isimlerden biridir. Özellikle *Şehnâme* sayesinde bu isim yaygınlaşmıştır.

⁶¹İslâmî kaynaklarda da Narseh adında Eşkânî kralları olduğundan bahsedilmekteyse de Bu isimde bir Parth kralı bulunmamaktadır.

⁶²Markwart, bu metni "beş gri atlı" olarak okumuştur. Daryae ise "beş kuleli" olarak çevirmiştir. Bkz. Daryae, age, s.40.

⁶³Parthların merkezlerinden biri olan ve Yunanca kaynaklarda adı Hecatompylos (bin kapılı kent) olarak geçen şehir. Daryae, age s.39-40

⁶⁴ŞĒ'nin yazarları hatalı olarak Parthların merkezi olan şehri, Perslerin (Pārsīgān) kenti olarak kayda geçirmişlerdir. Bkz. Daryae, age, s.40

⁶⁵Bu metinde Yezdigerd I'den (399-420) bahsedilmekle birlikte, Markwart, adı geçen Şah'ın, Hunlarla savaşan Yezdigerd II (438-457) olarak yorumlanması gerektiği fikrindedir.

⁶⁶Sāsānilerin yirmi üçüncü şahı Hüsrev II Nüşirevān (531-579)

⁶⁷Bu şehirlerin yeri tam olarak tespit edilememişse de Husraw-šād'ın Sāsānilerin başkenti olan Ktesiphon'un (Medain) diğer bir adı olduğu düşünülmektedir. Wisp-šād Husraw'ın ise bugünkü Irak sınırları içinde olduğu tahmin edilmektedir. Daryae, age, s.40

⁶⁸Muhtemelen Arapçaya fersah olarak geçmiş uzunluk ölçüsü. Bir fersah yaklaşık 6 kilometredir.

22- Nisibis⁷² (Nusaybin) Gew oğlu, Warāz tarafından kuruldu.

23- Edessa (Urfa) şehri Eşkanilerden Narseh tarafından kuruldu.

24- Bābēl (Bābil) Cem'in saltanatı devrinde hüküm süren Bābēl tarafından kuruldu. Ve o (Bābēl) şehri Merkür (Tır) gezegenine adadı ve insanlığa Güneş'in, yedi gezegenin, on iki burcun ve sekiz kapının sihrini gösterdi.⁷³

25- Hira⁷⁴ şehri Ardāşīr oğlu Şāpūr tarafından kuruldu. Ve o (Şāpūr) Hira'nın uç beyi (*marzbān*) Mihrzād'ı Taciklere⁷⁵ (Araplara) karşı (inşa edilmiş) surları⁷⁶ korumakla görevlendirdi

26- Hemedan şehri -dinsiz⁷⁷ (*dabr*) olarak anılan- Şāpūr oğlu Yezdigerd⁷⁸ tarafından kuruldu.⁷⁹

27- Mah (Media) ve Nihavend taraflarındaki Wahrāmāwand kalesini Bahram Gur olarak bilinen Yezdigerd oğlu Bahrām⁸⁰ kurdu.

⁶⁹Dicle kıyısında yer alan Sāsānilerin başkenti. Arapça Medain. Gerçekte Slevkoslar tarafından kurulmuştur.Parthlara da başkentlik yapmıştır. Sāsāniler şehrin merkezini Dicle Nehri'nin doğu yakasına taşıyarakWeh-Ardaşīr yerleşimini kurmuşlardır. Jens Kröger, *Ctesiphon*, E. I. Vol. VI, Fasc. 4, pp. 446-448

⁷⁰Şehnamede Gîv olarak geçer. Rüstemin yoldaşlarından. (Şeh. 7149). Keyhüsrev'le birlikte dağlarda kaybolan İran kahramanlarından biri. Yıldırım age, s.335.

⁷¹Warāz aynı zamanda Sāsāni yazıtlarında adı geçen bir Parth klanının adıdır. Daryae,age,s.41

⁷²Pehlevice metinde syn'. Markwart tarafından nsybyn' olarak okunmuştur. Daryae,age,s.41

⁷³Bu fragman, Bābil'in -Cem devrine uzanan- en eski kentlerden biri ve bu kentin astronomi çalışmalarının merkezi olduğunun bilindiğini göstermektedir.

⁷⁴Lahmî Krallığının başkenti. Irak'tır.

⁷⁵İranlılar Araplar için Pehlevice tazīg (çoğulu: tazīgān) terimini kullanmışlar, bu terim Farsçada Tacik şeklini almıştır. Daha sonra bu isim Orta Asya'daki İran dilleri konuşan Müslümanlar için de kullanılmaya başlanmıştır. Frye, age,s.231-232

⁷⁶Markwart orijinal metinde geçen war sözcüğünü göl olarak çevirmiştir. (Pehlevice -√- vār yağmak fiilinden türeyen wārān yağmur ve göl anlamlarına da gelmektedir. Hira'nın, su kanalları ve bataklıklarıyla ünlü bir bölge olması da Markwart'ın çevirisini güçlendiren bir etmendir. Ancak aynı kelime duvar-sur anlamına da gelmektedir. Nitekim Vendidad'da ilk insan olduğu belirtilen Yima (Fars.Cemşid) insanlar için büyük bir kale (Vara) inşa eder. (Vd.2/30). T. Daryae kendi çevirisinde göl yerine sur sözcüğünü kullanmayı tercih etmiştir.

⁷⁷Makwart'a göre günahkâr. Nöldeke ve Daryae'ye göre kaba. Daryae, age, s.43. Arap-İslâm kaynaklarından Sâlebî'ye göre günahkâr (el-ethîm). Sâlebî, Taht Adabı, Bordo-Siyah, İstanbul, 2005, s.168. Taberî'ye göre de günahkar (el-ethîm). Taberî, age, s.1002. Siirt Vakayinâmesi'nde kullanılan şekliyle- dinsiz. Bkz.Aday Şer,Siirt Vâkâyinâmesi, Çeviren: Celal Kabadayı, Yaba Yayınları, İstanbul 2010S.V. s.283.

⁷⁸Yezdigerd I (399-420)

⁷⁹Hemedan (Ekbatana) Medlere başkentlik etmiş oldukça eski bir şehirdir. Herodotos (I.98). Polybius (X,27,6) gibi yazarlar kentin tarihi ve görünüşü hakkında ayrıntılı bilgiler vermişlerdir. Herzfeld, age,s..200. Anlaşıldığı kadarıyla ŞĒ yazarları Med-Pers tarihi hakkındaki eski Yunan kaynaklarından da habersizdirler.

⁸⁰Bahrām V (420-438)

- 28- Padişwārgar'da⁸¹ her biri Armāyīl'in⁸² emriyle dağlılar⁸³ tarafından inşa edilen 21 kent, sonradan Dahhāk'ın hâkimiyeti altına girdi.
- 29- Orada Demavend'de (Damawānd) yedi dağlı (kabile/aile) vardır: Wisēmagan ve Āhāgan ve Wisphur ve Sōbārān ve Musragān ve Barōzān ve Marinzān.⁸⁴
- 30- Bunlar dağların hâkimi olan Dahhāk'ın kontrolüne girdi.
- 31- Musul şehri Şāpūr oğlu Firuz (Pērōz)⁸⁵ tarafından kuruldu.
- 32- Cezire'de⁸⁶ (Gazirāg) dokuz kent kuruldu ve onları Sezar'ın (Kēsar) yeğeni Āmtūs⁸⁷ kurdu.
- 33- Suriye (Şām) ve Yemen (Yaman) ve Afrika (Frīgā)⁸⁸ Kufa (Kufah) ve Mekke (Makkah) ve Medine'de (Madīnag) 24 kent kuruldu. Bunların bazılarını Şahlar Şahı,, bazılarını da Sezar kurdu.
- 34- Güney Doğu yönündeki Kābul⁸⁹ şehri Spandyād oğlu Ardaxšīr⁹⁰ tarafından kuruldu.
- 35- Raxvat⁹¹ şehri Gōdarz oğlu Rahām⁹² tarafından kurulduğu sırada Aspwarz, yiğit Tūr tarafından öldürüldü ve orada Yabgu Kağan (Yabbū Khāgān) hücumlarıyla sıkıntı verdi.
- 36- Bust⁹³ şehri Zarēr oğlu Bastūr tarafından kurulduğu sırada Wiştāspa Frazdān Gölü kenarında (Zerdüş) dinini kabul etti ve Wiştāspa ve diğer soylu prensler orada ikamet ettiler.

⁸¹ Hazar Denizi'nin güneyinde İslâm literatüründe daha çok Deylem olarak bilinen bölge

⁸²Şehname'ye göre Dahhāk'ın aşçısı olan Armāyīl, her gün bir genci Dahhāk'ın omzundaki yılanlara kurban edilmekten kurtararak dağlara göndermiş ve dağlarda toplanan bu gençler Kürtlerin ataları olmuşlardır. (Şeh.641-663)

⁸³ Muhtemelen Dahhāk'ın zulmünden kaçanlar kastediliyor.

⁸⁴ Markwart ve Nyberg bu aile isimlerini birbirlerinden oldukça farklı okumuşlardır. Wisēmagan ailesi MS IV. asırda etkin olmuş Ermeni aristokrasisi içinde faaliyet göstermiştir. Diğerleri de Kuzey İran-Ermenistan çevresinde,, bazıları günümüzde de varlığını koruyan aşiret isimleridir. Daryae, age, s.44-45.

⁸⁵ “Şāpūr'un oğlu olmamakla birlikte bu isimdeki tek Sāsāni Şahı olan Pērōz (459-484) kastediliyor olmalıdır.

⁸⁶ Kuzey Mezopotamya'ya Araplar tarafından verilen ve ada anlamına gelen isim.

⁸⁷ Daryae, bu kişinin Parthlara karşı164-166 yıllarında sefere çıkan İmparator Marcus Aurelius'un kardeşi Aurelius Verus olabileceğini belirtmektedir. Daryae, age, s.45

⁸⁸ Romalılar ve Araplar tarafından sadece Libya-Mısır sınır bölgesi için kullanılan terim.

⁸⁹Afganistan'ın başkenti Kābil.

⁹⁰ Bu kişinin kimliği tespit edilememiştir. Pers Şahı Artaxerxes I (MÖ 465-424) olduğu iddia edilmişse de (Daryae, age, s.47) Afganistan'da hüküm süren yerel bir satrap veya kral da olabilir.

⁹¹Hudûdu'l-Ālem'e göre Horasan'da yer almaktadır.HA, s.16.

⁹²Keykavus'un savaşçılarından biri.

⁹³ Bugünkü modern Afganistan'ın batısında yer almaktadır.

- 37- Frāh ve Zābul⁹⁴ şehirleri, Sistan⁹⁵ hükümdarı Rüstem⁹⁶ tarafından kuruldu.
- 38- Zarang⁹⁷ şehri ilk kez Turanlı lanetli Efrasiyab (Frāsiyāk) tarafından kuruldu ve orada *Karkōy'un mucizevi ateşi*⁹⁸ (ateşgedesi) inşa edildi ve Manuçehr orada Padişxwārgar'da kuşatıldı ve (orada) Efrasiyab, Spandarmad'a karısı olup olmayacağını sordu ve Spandarmad dünyayı karıştırdı. (Efrasiyab) şehri (Zarang'ı) yok etti ve kutsal ateşi söndürdü. Siyavuş'un oğlu Key Hüsrev şehri yeniden inşa etti ve Karkōy'un mucizevi ateşini (ateşgedesi) yeniden kurdu. Babek oğlu Ardaşir şehri (şehrin inşasını) tamamladı.
- 39- Kermān⁹⁹ şehri, Kirman kralı Pērōz/Firuz oğlu Kawād/Kubad¹⁰⁰ tarafından kuruldu.
- 40- Weh-Ardaxşir¹⁰¹ şehri üç bey tarafından kuruldu ve Bābek oğlu Ardaxşir şehri (şehrin inşasını) tamamladı.
- 41- Staxr¹⁰² (İştahar) şehri Parth kralı Ardawān¹⁰³ tarafından kuruldu.¹⁰⁴
- 42- Dārābgird¹⁰⁵ şehri Dara oğlu Dara¹⁰⁶ tarafından kuruldu.
- 43- Bēšābuhr¹⁰⁷ şehri Ardaxşir oğlu Şāpūr tarafından kuruldu.
- 44- Gōr-Ardaxşir-Xwarrah¹⁰⁸ şehri Pāpāg (Bābek) oğlu Ardaxşir tarafından kuruldu.
- 45- Tūz¹⁰⁹ şehri Čihr Āzād'ın kız kardeşi Humay¹¹⁰ tarafından kuruldu.

⁹⁴ Her iki şehirde Güney Afganistan'daki Helmand Nehri civarında kurulmuştur. Zābul bölgeye adını veren kenttir. Araplar Afganistan'ın güneybatı coğrafyasına Zabulistan olarak isimlendirmişlerdir.

⁹⁵ Afganistan'ın batısı ile İran'ın doğusunu kapsayan alan. MS IV-V. asırlarda Sakalar tarafından işgal edilen bölge Sakaistan, daha sonraki asırlarda da kısaca Seistan/Sistan olarak anılmaya başlamıştır. Bkz. Frye, age, s.124

⁹⁶ Rüstem, İran mitolojisinin en önemli kahramanlarından biridir ve Şehnâme'nin büyük bölümü Rüstem ve arkadaşlarının serüvenlerine ayrılmıştır.

⁹⁷ Sistan bölgesinin başkenti

⁹⁸ Mazdaistlerin önemli kült merkezlerinden biri. İslâmî asırlarda kaleme alınmış Tarih-i Sistan adlı eserde bu kült merkezinin Efrasiyab tarafından kurulduğuna dair bir bilgi geçmediği gibi Keyhüsrev'in burada dua ettiği de belirtilmektedir. Daryae, age, s.49.

⁹⁹ İran'n güneydoğu bölümü.

¹⁰⁰ Sāsānilerin yirminci şahı Kawād I (488-531)

¹⁰¹ Gyselen ise bu şehrin Ktesiphon'u oluşturan parçalardan biri olduğunu savunmuştur. Daryae, age, s.49.

¹⁰² Sāsānilerin en önemli merkezlerinden biri olan İştahr şehri aynı zamanda tanrıça Anāhīd'in tapım merkeziydi.

¹⁰³ Ardawan (Artabanus) birçok Parth kralının adı olmakla birlikte burada kastedilen muhtemelen İran tarihi açısından diğerlerinden daha önemli olan Ardawan IV olabilir.

¹⁰⁴ Bu kent Persler zamanından beri vardı. ŞĒ yazarlarının Pers tarihi hakkındaki bilgilerinin az olduğunun bir diğer kanıtı.

¹⁰⁵ Merkez İran'da Fars eyaletinde bulunmaktadır. Taberî'ye göre Bābek oğlu Ardaxşir'in fetihleri başlattığı kenttir. Taberî age, s.966.

¹⁰⁶ Pers hükümdarı Dara/Darius III (MÖ 336-330)

¹⁰⁷ Farsnâme'ye göre Bēšābuhr, Pişdadiler tarafından kurulmuş İskender tarafından da yıkılmıştır. Şāpūr I kenti yeniden kurmuştur. Daryae, age, s.50

¹⁰⁸ Gör şehri, Ardaxşir'in Parth kralı Ardawan IV'ü MS 224'te yenilgiye uğrattığı yerde kurulmuştur. Daha sonraki asırlarda burası Fērōzābād Ardaxşir-Xwarrah (Ardaxşir'in Zaferi /zafer yeri) olarak da anılmıştır. Daryae, age, s.50

¹⁰⁹ Bu kent hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

¹¹⁰ Bundahišn' e göre (XXXIII/13) Spandyād'ın kızkardeşi Bahmān'ın kızı. Daryae, age, s.51

- 46- Hormizd- Ardaxşîr ve Rām-Hormizd¹¹¹ şehirleri cesur Hormizd¹¹² tarafından kuruldu.
- 47- Susa¹¹³ ve Şūstar¹¹⁴ şehirleri Şāpūr oğlu Yezdigerd'in karısı ve Yahudilerin kralı Reş Galut'un kız kardeşi (olan) Şīšindūxt tarafından kuruldu ki o Bahrām Gūr'un da annesidir.¹¹⁵
- 48- Wandōy-Şābuhr¹¹⁶ ve Ērān-kard-Şābuhr şehirlerini Ardaxşîr oğlu Şāpūr kurdu ve onu Pīlābād olarak isimlendirdi.
- 49- Nahr-Tīrāg¹¹⁷ şehri Azi Dahhak'ın şeytani hükümdarlığı zamanında onun haremi ve Ērānšahr'ın zindanı olarak kuruldu ve Eşkâni zindanı olarak anıldı.
- 50- Himyer (Simrān) şehri Himyerî kralı Masrugh'u¹¹⁸ öldüren Ādwēn oğlu Ferīdūn (Frēdōn) tarafından kuruldu ve Ferīdun, Himyerî ülkesini yeniden Ērānšahr'ın hâkimiyeti altına soktu. Ve o (Ferīdun) Tacik (Arap) çöllerine Baxt Hüsrev'i¹¹⁹ Taciklerin (Arapların) kralı olarak atadı ki bu sayede (Araplar) Ona (Ferīdun'a) bağlanmış oldu.
- 51- Ārhēst¹²⁰ şehri Ardaşîr oğlu Şāpūr tarafından kuruldu.
- 52- Assur¹²¹ ve Weh-Ardaxşîr¹²² şehirleri Spandyad oğlu Ardaşîr¹²³ tarafından kuruldu ve o (Ardaşîr) Hagarlı¹²⁴ Öşāg'ı¹²⁵ Taciklerin (Arap) Dō-sar¹²⁶ ve Bor-gil¹²⁷ hisarlarına marzbān (vali) olarak atadı.

¹¹¹ Rām-Hormizd ve Hormizd-Ardaxşîr'in Huzistan'da yer aldığı bilinmektedir. Hormizd-Ardaxşîr, İslâmî asırlardaki Ahwaz olarak tanınan kenttir. Daryae, age, s.51

¹¹² Sāsānilerin üçüncü şahı Hüzmüz I (272-273).

¹¹³ Susa İran'ın en eski kentlerinden biridir ve İranilerin göçünden önce Elâmlar tarafından kurulmuştur. Taberî'ye göre Şāpūr II (309-379) tarafından kurulmuştur. Taberî, age, s.994.

¹¹⁴ Ahwaz'ın 60 mil kuzeyinde bir Huzistan kenti.

¹¹⁵ Yezdigerd I'nin Yahudilere karşı toleranslı bir politika izlediği bilinmekle birlikte bir Yahudi hahamının kızıyla evlendiğine dair yegâne kaynak ŞĒ gibi gözükmektedir. Bkz. J. Neusner, Jews in Iran, CAH, Iran Vol 3 (2), ed. E. Yarshater, Cambridge University Press. UK 2007, s.915.

¹¹⁶ Meşhur Gundīşāpūr/Cūndīşāpūr şehri. Tāberî'ye göre kentin kurucusu Şāpūr II (309-379) dir. Taberî'ye göre, Susa civarında kurulan ve adının İranşehr-i Sabur olduğunu belirttiği bu kente Ruamları yerleştirmiştir. Taberî, age, s.999-1000

¹¹⁷ Irak'ta olduğu tahmin edilmektedir.

¹¹⁸ Markwart bu ismi Mansur olarak okumuştur. Ancak Yemen bölgesinde yerel bir kralın adı olduğu saptanmıştır. Daryae, age, s.53

¹¹⁹ Bu kişinin birçok Arap-İslâm kaynağında Buhtunnasır (Boxt al-nasr) olarak geçen Bâbil Kralı Nebukadnezar (Nabū-kudurri-usur) olduğu sanılmaktadır. Daryae, age, s.53.

¹²⁰ Nyberg, bu şehri Van Gölü çevresine yerleştirmiştir. Ancak bu saptama metnin sıralamasına uymamaktadır. Daryae, Mezopotamya'da olduğunu belirtmektedir. Daryae, age, s.53.

¹²¹ Nyberg bu şehri Ardebil (Erbil) olarak okumuştur. Daryae'ye göre doğrusu Assur olmalıdır. Daryae, age, s.53.

¹²² Taberî'ye göre Bih-Ardaxşîr, Taberî, age, s. 970. Taberî'ye göre bu şehir Medain'in doğusundadır.

¹²³ İslâmî kaynakların aksine ŞĒ, Weh-Ardaxşîr'in, Sāsāni hanedanının kurucusu olan Bâbek oğlu Ardaxşîr tarafından kurulmadığını belirtmektedir. Spandyad oğlu Ardaxşîr'in daha önce de belirtildiği üzere Pers Şahı Artaxerxes I veya Artaxerxes II olduğu sanılmaktadır. Daryae, age, s.53-54.

¹²⁴ Hagar (Ar. Hacer), Bahreyn'de bulunan bir kent veya Suriye'de biri Arap kabilesi olduğuna dair tartışma bir neticeye varmamıştır. Daryae, age, s.54. Taberî'ye göre Şāpūr II (309-379) nin fethettiği Bahreyn'de bir kabile. Taberî, age, s.993.

¹²⁵ Kimliği üzerine bir bilgi bulunmamaktadır.

¹²⁶ Markwart bu sözcüğü gund-sar (komutan) olarak okumuştur. Nyberg ise doğru okunuşuyla dō-sar olarak çevirmiştir. Okunuşu tartışmalı olsa da tahmin edilen anlamları yakındır. Sāsānilerin müttefiki olan Lahmi

- 53- Gay¹²⁸ şehri Filip oğlu lanetli İskender tarafından kuruldu ki orada Yahudiler ikâmet eder ki onların (Yahudilerin) buraya yerleşmelerine, Şâpûr oğlu Yezdigerd'n saltanatı esnasında Yezdigerd'in karısı Şîşîndûxt'un ricasıyla izin verilmiştir.
- 54- Ērân-āsân-kard-Kāwād¹²⁹ şehri Pērōz/Firuz oğlu Kawād/Kubad tarafından inşa edilmiştir.
- 55- Aşkar¹³⁰ şehri Yezdigerd oğlu Bahrām tarafından inşa edilmiştir.
- 56- Azerbaycan (Ādūrbādagān) şehri Ādūrbādagān'ın¹³¹ sipahsaları (general) olan Ērân-Guşasp¹³² tarafından inşa edilmiştir.
- 57- Van şehri, Gulaxşân¹³³'ın kızı ve Key Kubad'ın eşi olan Wan tarafından kuruldu, Arwandâsp'ın surları ise Tūr¹³⁴ tarafından inşa edildi. Karp¹³⁵ oğlu Brātrēš¹³⁶ cadılardan¹³⁷ kendini korumak için buraya sığındı.
- 58- Azerbaycan taraflarındaki Ganzag¹³⁸ Tūr oğlu Efrasiyab tarafından inşa edilmiştir.
- 59- Zındıklar¹³⁹ tarafından inşa edilen Āmol¹⁴⁰ kenti ölüm doludur. Spitama oğlu Zerdüş buralıdır.¹⁴¹

Arapların elit askerlerine dausar dedikleri bilinmektedir. Bu sözcük iki ordunun (piyade ve süvari) komutanı olarak da yorumlanmıştır. Daryae, age, s.55.

¹²⁷ Anlamı net olmamakla birlikte özel bir askerî birliğin kastedildiği sanılmaktadır. Daryae, age, s.54-55.

¹²⁸ Ortaçağ'da İsfahan kenti iki parçadan oluşmaktaydı. Şehrin doğu kısmında İranlıların oturduğu Gay/Jay Mahallesi ve batısında ise Yahudilerin oturduğu diğer bir mahalle bulunmaktaydı. Yahudilerin oturduğu kısmın doğu mahallesinden daha büyük olduğu ve 12 kapılı surlarla tahkim edildiği Mukaddesî tarafından da anlatılmaktadır. Daryae, age, s.55

¹²⁹ Anlamı "İran'a barış getirmiş Kubād". Kentin nerede olduğu saptanabilmiş değildir. Markwart'a göre Ermenistan'daki Garmakān. Daryae, age, s.55

¹³⁰ Kentin nerede olduğu saptanabilmiş değildir Müslüman coğrafyacılar Huzistan'da olduğunu belirtmişlerdir. Daryae, age, s.55

¹³¹ Darius III'ün Media satrapı Atropates olduğu kesin gibidir. Atropates ailesinin uzun asırlar boyunca bölgeyi yönettikleri Strabon tarafından da belirtilmektedir. (Strabon 11.13.1.)

¹³² Bu kişiye ait başka bir referans bulunmamaktadır; ancak Azerbaycan'daki meşhur ateş tapınağı Ādūr-Guşasp ile isim benzerliği dikkat çekicidir. Daryae, age, s.56

¹³³ Parth hükümdarı Vologaseslerden biri (Walāxš/ Balāxš) olduğu düşünülmektedir.. Bu isimde birçok Parth hükümdarı bulunmasına rağmen muhtemelen Zerdüş dini için önemli bir rol oynadığına inanılan Vologases I (MS 51-78) kastediliyor olabilir.

¹³⁴ Turan ülkesine adını veren Tūr, İran hükümdarı Ferîdûn'un oğludur. Yıldırım, age, s.690.

¹³⁵ Bir tür pagan rahip sınıfı.

¹³⁶ Brātrēš muhtemelen özel bir adı değil rahiplik yapan Karp ailesi/aşiretini temsil etmektedir.

¹³⁷ Orijinal metinde jādū, Cadılar kötülükten beslenirler ve ölüm sonrası Cinvat köprüsünde kötü ruhları onlar karşılar. Kadın olarak düşünülmüşlerdir.

¹³⁸ Urmiye Gölü yakınlarındaki Şiz (Taht-ı Süleyman) Zerdüştilerin kutsal ateş tapınağı Ādūr-Guşasp'ın bulunduğu mekândı. Yakutî 1220 yılında burasını ziyaret ettiğinde ateş tapınağının hâlen faal olduğunu görmüştür. heritageinstitute.com.

¹³⁹ Orijinal metinde zandîg. Zındık terimi İran'da genellikle Maniheistler ve Mazdekçiler için kullanılırdı. Ancak bu fragmanda daha ziyâde Mâzenderân bölgesinde yaşamakta olan Zerdüşçü olmayan gruplar için kullanılmış gibi görünmektedir. Zira Āmol (Mâzenderân) Zerdüş inancına karşı çıkan ve Daevalara tapınanların ülkesi olarak da tanınmaktaydı. Yıldırım, age, s.250

¹⁴⁰ Āmol kenti İslâmî asırlarda Taberistan olarak bilinen eski Mâzenderân bölgesinin en önemli kentidir.

¹⁴¹ Zerdüş'ün doğum yeri ile ilgili birçok söylence bulunmaktadır. Ortaçağ'da yazılmış Mazdaist ve İslâmî eserler ise genellikle, Zerdüş'ün Azerbaycan veya Kuzey-Batı İran'da doğduğunu daha sonra Baktria Kralı olan

60- Bağdad kenti Abū Dawānīq olarak tanınan Ebu Cafer¹⁴² tarafından inşa edilmiştir.

Zaferle mühürlendi.

Bereket, mutluluk ve barışla bitirildi.

Viştaspa'nın yanına sığındığını ileri sürmüşlerdir. Birûnî, age, s. 176. Zerdüş'tün gençliğinde Daeva tapıcılarıyla mücadele ederek vatanını terk etmek zorunda kaldığı hatırlanırsa, Daeva tapımının yaygın olduğu Mazanderan bölgesinin Zerdüş'tün anavatanı olması ihtimal dışı değildir.

¹⁴² İkinci Abbasî Halifesi Mansur (754-775)

SONUÇ

Yarı mitolojik yarı tarihsel bir metin olan ŞĒ, İnan, Türk, Arap ve Roma/Bizans tarihi açısından içerdđi özel bilgilerle dikkat çeken, Geç Antik Çağ ve erken Orta Çağ ile ilgilenen uzmanların mutlaka incelemesi gereken önemli bir Orta Çağ belgesidir. Tarihî coğrafya açısından İslâmî coğrafi eserleri tamamlayan ŞĒ, aynı zamanda içerdđi sözcük hazinesi ile Fars dili gelişiminin incelenmesinde de anahtar kaynaklardan biridir. Kısacası, verdiği bazı bilgilere şüphe ile bakılması gerekmekte birlikte ŞĒ, erken Orta Çağ Ön Asya'sının tarihî coğrafyasının aydınlatılmasında önemli bir rol oynamaya devam eden birinci el bir kaynak metin olma özelliğini sürdürmektedir.

EK:[šahr<estān>ihā ī ērān]¹⁴³ Orijinal Metnin Transkripsiyonu

pad nām ī dādār ī weh, abzōnīg
pad nām ud nērōg ud ayārīh ī dādār ohrmazd, jadag ī nēk.

1-) šahr<est>ānīhā ī andar zamīg ī ērān-šahr kard ēstēd, jud jud būm, kūkadām sar-xwadāy kard, pad gōkān abar ēn ayādgār nibišt ēstēd.

2-) pad kust ī xwarāsān,

samarkand šahrestān kāyōs ī kawādān bun fragand,siyāwaxš ī kāyōsān be frazāmēnīd.

3-) kay-husraw ī siyāwaxšān ānōh zād, u-š warzāwand ātaxš wahrām ānōhnišāst.

4-) pas zardušt dēn āwurd az framān <▷> wištāsp-šā, hazār ud dō-sad fragardpad dēn-dibīrīh, pad taxtagīhā <▷> zarrēn kand ud nibišt ud pad ganj <▷> ān ātaxš nihād.

5-) ud pas gizistag skandar sōxt ud andar ō drayāb abgand. (sayfa 220)

6) sugd ī haft āšyān, uš haft āšyānīh ēd kū haft āšyān andar bud: ēk ān ī jamud ēk <ān>

ī azdahāg ud ēk ān <▷> frēdōn ud ēk ān ī manūčihr ud ēk ān ī kāyōs ud ēk ān ī kay husraw ud ēk ān ī luhrāsp ud ēk ān ī wištāsp-šā.

7-) pas gizistag frāsiyāg ī tūr har ēk nišēmag ī šāhān uzdeš-zār-ē {!} bašn padiškard.

8-) andar baxl ī bāmīg šahrestān <▷> nawāzag spandyād ī wištāspān kard.

9-) u-š warzāwand ātaxš wahrām ānōh nišāst, u-š nēzag ī xwēš ānōh be zad, u-šō yabbū-xāgān ud sinjēbīk-xāgān ud čōl xāgān ud wuzurg-xān ud gōhram ud tuzāb udarzāsp ī xiyōnān-šāh paygām frēstīd kū nēzag ī man be nigerēd har kē pad wēzišn ī ēnnēzag nigerēd čē andar ō ērān-šahr dwārēd.

¹⁴³ Jamasp-Asana, *Middle Persian Corpus Jamasp-Asana*, s.220-229

- 10-) šahrestān ī xwārazm narsēh ī yahūdagān kard.
- 11-) šahrestān ī marw-rōd wahrām ī yazdagirdān kard.
- 12-) šahrestān ī marw ud sahestān <⌠> harē gizistag skandar ī hrōmā<yī>g {!} kard.
- 13-) šahrestān <⌠> pōšang šāpuhr ī ardašīrān kard, u-š pad pošang puhl-ēwuzurg kard.
- 14-) šahrestān <⌠> tūs, tūs ī nōdarān [kard ī] nōh-sad sāl spāh-bed būd. pas aztūs spāh-bedīh ō zarēr ud az zarēr ō bastwar ud az bastwar ō karazm mad.
- 15-) šahrestān ī nēw-šāpuhr, šāpuhr ī ardašīrān kard, pad ān gāh ka-š pāhrēzag {!} <⌠> tūr ōzad, u-š pad ham gyāg šahrestān<-ē> framūd kardan.
- 16-) šahrestān ī kāyēn kay-luhrāsp ī wištāsp pid kard.
- 17-) andar gurgān, šahrestān ī dahestān xwānēnd, narsēh ī aškānān kard
- 18-) šahrestān <⌠> kūmis <ud> panj burg azdahāg pad šabestān kard, mānišn<⌠> pārsīgān ānōh būd pad xwadāyīh, yazdgird ī šāpuhrān kard andar tāzišn īcōl nērōg<-ē> pāhr ān ālag.
- 19-) šahrestān <⌠> panj-husraw: šād-husraw, must-ābād-<husraw> ud wisp-šād-husraw ud hu-bōy-husraw, šād-farrox-husraw, kawādān kay-husraw kard <ud> nāmnihād.
- 20-) u-š frasp-ē kē ē sad ud haštād frasang drahnāy ud wīst <ud> panj šāh-ārešn bālā, ē sad ud haštād dar kōšk <ud> dastgird andar framūd kardan.
- 21-) pad kust<⌠> xwarwarān, šahrestān ī tīsifōn az framān ī tūs warāzag īgēwagān kard.
- 22-) šahrestān <⌠> nasībīn warāzag <⌠> gēwagān kard.
- 23-) šahrestān ī ōrhāy narsēh ī aškānān kard.
- 24-) šahrestān ī bābēl pad xwadāyīh <⌠> jam kard, uš tīr abāxtar ānōh be bastpad mārīg <⌠> haft <ud> dwāzdah axtarān ud abāxtarān ud haštom bārag pad jādūgīh ōmīhr azērīg be nimūd.
- 25-) šahrestān ī hērat šāpuhr ī ardašīrān kard, u-š mihr-zād ī hērat marzbān pad war ī tāzīgān be gumārd.
- 26-) šahrestān ī hamadān yazdgird ī šāpuhrān kard, kē-šān yazdgird ī dabrxwānēnd.
- 27-) andar Māy {!} ud kust ī nihāwand ud war <⌠> wahrām-āwand šahrestān-ēwahrām ī yazdgirdān kard kē-šān wahrām gōr xwand {!}.

- 28-) wīst-ē šahrestān ī andar padišxwārgar kard ēstēd, čē ēg-iš, az framān īarmāyīl, awēšān kōfyārān kard, kē-šān az azdahāg kōf pad šahryārīh windād ēstād.
- 29-) kōfyār haft hēnd <pad> dumbāwand: wisēmagān ud āhagān ud wispūr udsōbārān ud musragān ud barōzān ud marinzān.
- 30-) ēn ān būd kē-šān az azdahāg kōf pad šahryārīh windād ēstād.
- 31-) šahrestān mūsel pērōz {ī} šāpuhrān kard.
- 32-) nōh šahrestān andar zamīg gazīrag kard ēstēd, āmitūs, kēsar brādar-zād, kard.
- 33-) wīst čahār šahrestān andar zamīg šām <ud> frīgā ud kufah ud makkah udmadīnag gāh kard ēstēd, ast šāhān šāh, ast kēsar.
- 34-) pad kust nēm-rōz šahrestān ī kābul ardašīr ī spandyādān kard ēstēd.
- 35-) šahrestān raxwat rahām ī gōdarzān kard pad ān gāh ka-š asp warz-bar ītūr ōzad, uš yabbū-xāgān az ānōh stō be kard.
- 36) šahrestān ī bost bastwar <⌠> zarērān kard, pad ān gāh ka wištāspšāh {!} dēn yaštan pad fra zdān būd ud bunag ī wištāsp ud abārīg wāspuhragān andar nišāst.
- 37-) šahrestān ī frāh ud šahrestān zāwalestān rōdstahm ī sīstān-šāh {!} kard.
- 38-) šahrestān zarang naxust gizistag frāsiyāg ī tūr kard, uš warzāwand ātaxškarkōy ānōh nišāst, uš manuščīhr andar ō padišxwārgar kard, uš spandarmad pad zanīhxwāst ud span darmad andar ō zamīg gumēxt, šahrestān awērān kard, uš ātaxš afsārd ud pas kayhusraw siyāw ašān šahrestān abāz kard, uš ātaxš karkōy abāz nišāst ud ardašīrpābagān šahrestān bun pad fra zāmēnīd.
- 39-) šahrestān kirmān, pērōzān kirmān-šāh, kard.
- 40-) šahrestān weh-ardašīr pad sē xwadāy kard ud ardašīr bābagān padfrazāmēnīd.
- 41-) šahrestān staxr ardawān ī pārsīgān-šāh kard.
- 42-) šahrestān dārāb-kird dārāy ī dārāyān kard.
- 43-) šahrestān weh-šāpuhr, šāpuhr ī ardāšīrān kard.
- 44-) šahrestān gōr-ardasīr-xwarrah, ardāšīr bābagān kard.
- 45-) šahrestān tawwag, humāy ī čīhr-āzādān kard.
- 46-) šahrestān ī ohrmazd ardašīrān <ud> šahrestān ī rām-

ohrmazd, ohrmazdnēw šāpuhrān {} kard.

47-) šahrestān šūs ud šūstar, šīšīnduxt, zan ī yazdgird šāpuhrān kard, čiyōn duxtī rēšgalūdāg, yahūdāgān-šā, mād-iz ī wahrām ī gōr būd.

48-) šahrestān ī wandōy-šāpuhr ud šahrestān ī ērān-kard-šāpuhr, šāpuhr {} ī ardašīrān kard. u-š palābād nām nihād.

49-) šahrestān ī nahr-tīrag pad duš-xwadāyīh ī azdahāg pad šabestān kard udzēndān ī ērānšahr būd, zēndān aškān nām būd.

50-) šahrestān simrān frēdōn ī ādwēnān kard, u-š maswar, simrān-šāh ōzad, u-šzamīg ī simrān abāz xwēšīh {} ērān šahr āwurd u-š dašt tāzīg pad xwēšīh {} udābādīh be ō baxt-husraw ī tāzīg-šāh dād, paywand dārišn ī xwēš ray.

51-) šahrestān {} ī ārēst šāpuhr ī ardašīrān kard.

52-) šahrestān ī asūr ud šahrestān ī weh-ardašīr [ardašīr] ī spandyādān kard. u-š ōšag ī hagar marzbān, gund-gar ud burg-gar pad war ī tāzīgān be gumārd.

53-) šahrestān ī gay gizistag aleksandar ī filipān {} kard
mānīšn ī yahūdānānōh būd <⤴> pad xwadāyīh <⤴> yazdgird ī šāpuhrān
nīd az xwāhišn ī šīšīnduxt ī-š zanbūd.

54-) šahrestān ī ērān-āsān-kard-kawād, <kawād> pērōzān {} kard.

55-) šahrestān ī aškar, wahrām ī yazdgirdān kard.

56-) šahrestān ī ādurbādagān ērān-gušnasp ī ādurbādagān spāh-bed [kard].

57-) šahrestān ī wan, wan ī gulaxšān kard ud pad zanīh ō kay-kawād mad uddrubuštīh arwand-asp <⤴> tūr ī brād-rōš ī karb pad jādūgīh kard, pānagīh ī gyān xwēš rāy.

58-) pad kust ādurbādagān, šahrestān ī ganzag frāsiyāg tūr kard.

59-) šahrestān ī amōγ, zandīg ī purr-marg kard. zardušt ī spitāmān az ānšahrestān būd.

60-) šahrestān ī bagdād abū-gāfar čiyōn-šān abū-dawānīg xwand {} kard.

pad pērōzīh āwišt.

frazaft pad drōd, šādīh, rāmišn.

KAYNAKLAR

BİRÜNİ, Ebu'l Reyhan, 2011, El-Asar'ül Bâkiye-Mâziden Kalanlar, Çev: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul,

BOSWORTH, C. E., 2000, Iran and the Arabs Before Islam, The Cambridge History of Iran Volume 3(1) Cambridge-Newyork- Melbourne, Cambridge University Press,

BUNDAHİŞN (Great) XXXVI-9. Transletion; Behramgore Tehmuras Anklesaria, *Zand-Akash, Iranian or Great Bundahishn*, Published for the Rahnumae Mazdayasnan Sabha by its Honorary Secretary Dastur Framroze A. Bode. Bombay.

DARYAEE, Touraj, 2002, *Šahrestānīhā ī Ērānšahr*, A Middle Persian Text On Late Antique Geography, Epic, And History : With English And Persian Translations And Commentary, Mazda Publishers,

DARYAEE, Touraj, 2008, “*Šahrestānīhā ī Ērānšahr*” Encyclopædia Iranica, Online Edition, April 7,

DĒNKARD, 1897, Translated by E. W. West, from Sacred Books of the East, Oxford University Press,

DODGEON, M- Lieu, S.N., 2003, The Roman Eastern ronteier and the Persian Wars, A Documentary History, Routledge, London and New York,

DURÎ, Aziz, İlk Dönem İslâm Tarihi-Bir Önsöz- Endülüs Yayınları, İstanbul,1991.

FİRDEVSİ, 1994,Şehname Cilt I-III, Çeviren: Necati Lugal, MEB Yayınları, İstanbul,

- FRYE, Richard, 2009, Orta Asya Mirası, Çeviren: Füsun Tayanç, Arkadaş Yayınları, Ankara
- GRENET, Frantz, 2005, An Archaeologist's Approach to Avestan Geography, Birth of the Persian Empire, Ed. V.S. Curtis, S. Stewart, I. B. Tauris, London-New York
- HARMATTA J.,- B.A. LİTVİNSKY, 1996, Tokharistan and Gandhara under Western Türk Rule (650-750), History of Civilizations of Central Asia, Vol III, Ed. B.A. Litvinsky, Unesco Publishing, France
- HERZFELD, Ernst, 1941, Iran in the Ancient East, Oxford University Press, London New York
- İBN HURDAZBİH, 2008, Yollar ve Ülkeler Kitabı, Çeviren: Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları,
- İBN'ÜL ESİR, 1985, El Kâmil Fi't Tarih Cilt I, Çevirenler: A. Ağırakça, A. Özyayın, Y. Apaydın, Z. Tüccar, B. Eryarsoy, Gümüş Basımevi, İstanbul,
- JAMASP-ASANA, J.M. 1913, The Pahlavi Texts, Containing in the Codex MK Copied in 1322, A.C. by the Scribe Mehr-Āwān Kaī-Khūsru Vol I-II, Bombay
- KARADENİZ, Yılmaz 2011, I. Hüsrev Dönemi'nde Pek Yolu Üzerinde Sasani-Göktürk Mücadelesi (531-579) Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research, Cilt: 4 Sayı: 16 Volume: 4 Issue: 16 Kış
- KAVALJİ Edalji Kanga, 1909, English-Avesta Dictionary, Bejamji Ardeshir Dastoor Prize Essay, Bombay,
- KRÖGER, Jens, *Ctesiphon*, E. I. Vol. VI, Fasc. 4, pp. 446-448
- MAC KENZİE, D. N. Ērān, Ērānšahr, E.I. Vol VIII, Fasc 5 p.534
- MİNORSKY, V., 2008, Hudûdü'l Âlem Mine'l Meşrik ile'l-Magrib, Çevirenler: Abdullah Duman, Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları, İstanbul
- NEUSNER, J, 2007, Jews in Iran, CAH, Iran Vol 3 (2), ed. E. Yarshater, Cambridge University Press. UK
- SÂLEBÎ, 2005, Taht Adabı, Çeviren: Muharrem Hilmi Özev, Bordo-Siyah, İstanbul
- ŞER, Adday, 2010, Siirt Vâkâyinâmesi, Çeviren: Celal Kabadayı, Yaba Yayınları, İstanbul
- TABERÎ, 1991, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, MEB Cilt III, İstanbul
- TOLMAN, H. C. 1893, A Guide to the Old Persian Inscriptions, American Book Company, New York,
- YILDIRIM, Nimet, 2008, Fars Mitolojisi Sözlüğü, Kabalcı Yayınları, İstanbul

ZEIMAL, E. V. 1996 ,“The Kidarite Kingdom in Central Asia”, History of Civilizations of Central Asia Vol III, Ed. B.A. Litvinsky, Unesco Publishing, France